

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 1-31, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 1-31

Araştırma Makalesi/Research Article

19. YÜZYILIN ORTALARINDA ARAPGİR ESNAFI

Arapgir's Artisans in the Middle of the 19th Century

Enver ÇAKAR*

Geliş/Received: 12.04.2020

Kabul/Accepted: 05.05.2020

Öz

Bugün Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi olan Arapgir, 19. yüzyılda özellikle kumaş dokumacılığı ve ticaretinde oldukça önemli bir konuma sahipti. Manusa ve gezi adlı kumaşlarıyla ünlü olan bu kasaba, çoğunluğu oluşturan Müslümanların yanı sıra, önemli sayıda gayrimüslim nüfusu da barındırıyordu. Fakat kasabadaki ekonomik faaliyetler (zanaat ve ticaret) ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin elindeydi.

Arapgir'de aynı işi yapan esnaf, zanaatkâr ve tüccarlar, kendi içlerinden seçtikleri bir şeyh veya kethüdanın yönetiminde teşkilatlanmışlardı. Fakat bu yöneticiler, sadece kendilerinin de mensup oldukları esnaf grubunu değil, aynı zamanda benzer işle meşgul olan birden çok esnaf grubunu da temsil ediyorlardı. Ayrıca kasaba ve köylerdeki bütün esnafları hükümet nezdinde temsil eden bir bazarbaşılığı da vardı.

İmparatorluk genelinde olduğu gibi, Arapgir'deki bütün esnaf, zanatkâr ve tüccarlar, belirli aralıklarla, kendileri ve işortakları için genellikle meslektaşları arasından birer kefil göstermek zorundaydılar. Ayrıca, yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çıraklarına da kendileri kefil olurlardı.

Bu çalışmada, 1847 (Hicrî 1263) tarihli bir esnaf kefalet defteri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Arapgir Kazası esnafı incelenmiştir. Bu bağlamda, Arapgir'de ve bazı köylerinde faaliyet gösteren esnaf çeşitleri, sayıları ve iş ortaklıkları ile her esnaf grubu içinde yer alan usta, kalfa ve çırak sayıları üzerinde durulmuş; bir ustanın yanında yardımcı eleman olarak çalışan çırak ve kalfaların ustalarıyla olan akrabalık bağları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Arapgir, esnaf teşkilatı, kefalet defteri, usta, kalfa, çırak.*

---

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ecakar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

Abstract

Arapgir, today a district center of Malatya province, had a very important position in the 19th century, especially in cloth weaving and trade. This town, famous for its fabrics called manusa and gezi, comprised the majority Muslims, but also housed a significant number of non-Muslim populations there. But the economic activities (craft and trade) in the town were predominantly in the hands of non-Muslims.

The tradesmen, artisans and merchants who did the same work in Arapgir were organized under the direction of a sheikh or kethuda of their choice. But these managers represented not only the group of tradesmen to whom they belonged, but also the group of tradesmen who were engaged in similar work. They also had a "bazarbaşı" who represented all the shopkeepers in the towns and villages before the government.

As it was the common throughout the Empire, all tradesmen, artisans and traders in Arapgir had to show a guarantor for themselves and their associates, usually among their colleagues, at regular intervals. They would also vouch for the journeymen and apprentices they employed with them.

In this study, the artisan surety records dated 1847 (Hijri 1263) was used as a source, examined the tradesmen of the Arapgir crash. In this context, the types, numbers and business partnerships of artisans also the number of masters, journeymen and apprentices in each group of tradesmen in Arapgir and some near villages were focused in this study. The relationship between apprentices and journeymen working as assistants alongside a master was also tried to be determined.

Keywords: *Arapgir, trades organization, artisan surety records, master, journeyman, apprentice.*

Giriş

Bugün Malatya'nın bir ilçesi olan Arapgir¹, 1515 yılında Osmanlı idaresine geçtikten sonra Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış², ardından Rum (Sivas) Eyaleti'ne³, daha sonra da tekrar

¹ Arapgir'in tarihi, coğrafyası ve kültürel varlıkları konularında ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Darkot, "Arapkir", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 553-554; Yusuf Halaçoğlu, "Arapkir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 328-329; Fikri Yücel, *Arapgir Tarihi*, Arapgir, 1967; Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018; Erdal Karakaş, "Arapgir'in Kuruluş ve Gelişmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Elazığ, 1996, s. 175-190.

² Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İÜEF Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, s. 27.

³ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 139. 1700-1740 yılları arasında da Rum Eyaleti'ne bağlı olduğuna dair bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 54.

Diyarbakir Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1775 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti'nin kurulmasından sonra bu emanetin sınırları içine alınan Arapgir⁴, araştırmanın dönemini oluşturan 1846 yılında ise Harput Eyaleti'ne dâhil edilmiştir⁵.

Günümüzdeki Arapgir Kasabası, ilk kurulduğu yerde değildir. Nitekim 1325 (1907/1908) tarihli Mamuretü'l-aziz Salnamesi'nde anlatıldığına göre, kasaba halkı 18. yüzyılın sonlarından itibaren oturdukları yerleri terk ederek, bağ ve bahçe evleri bulunan şimdiki yere taşınmış; terk edilen kasaba da daha sonraları *Eskişehir* olarak adlandırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, 1780'li yıllarda başlayan⁶ bu taşınma, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Zira bazı Ermeni rahipler tarafından 1878 yılında hazırlanan bir raporda, anılan tarihte Eskişehir'de halen Türklerin yaşadığı ve minareli camilerinin olduğu, Ermenilerin ise takriben 70 yıl önce orayı terk ettikleri belirtilmektedir⁷. Ayrıca 1840 yılında Arapgir'e uğrayan *Ainsworth* da taşınma konusuna hiç değinmeden, dar ve derin bir vadide inşa edilen kasabanın vadi boyunca iki mil kadar uzandığından bahseder⁸. Fakat 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Ulu Camii ve iki kilisenin de yer aldığı Eskişehir'in, devam eden göçler nedeniyle, büyük ölçüde tenhalaştığı anlaşılmaktadır⁹. Dolayısıyla Arapgir, yeni kurulduğu alanda süratle gelişme imkânına kavuşmuş, buna karşın, yakın tarihlerde adı *Karaca* olarak değiştirilen eski yerleşim yeri ise bazı tarihi yapı ve harabelerden müteşekkil bir vaziyette bağ ve bahçeler içerisinde kalmıştır¹⁰.

1832 yılında Arapgir Kazası, 4611'i Müslüman ve 1587'si gayrimüslim olmak üzere toplam 6198 haneden oluşuyordu. Bu hanelerde 17460 erkek

⁴ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas, 1997, s. xviii.

⁵ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1998, s. 30. Bu dönemde Arapgir Kazası, merkezi olan Arapgir Kasabası ile ona bağlı köylerden oluşuyordu. Bkz. Ahmet Aksın, Erdal Karakaş, "Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir", *OTAM Dergisi*, 13, Ankara, 2002, s. 91-125.

⁶ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 182. E. Karakaş, bu taşınmanın 1765 yılına tekabül ettiğini ifade etmekte ise de, kaynak olarak gösterdiği 1310 (1892) tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi'nde şehrin 127 yıl önce taşındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Erdal Karakaş, "Arapkir'in Kuruluş ve Gelişmesi", s. 181.

⁷ Vahan Bardizaktsi, Boğos Natanyan, Karekin Sırvantsdyants, *Palu, Harput 1878, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, c. II, (çev. Sırvart Malhasyan, Arsen Yarman), Derlem Yayınlar, İstanbul, 2010, s. 309.

⁸ William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, 1842, London, s. 5.

⁹ H. 1301 (1884) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 111, 127-128.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Arapkir", s. 328.

nüfus¹¹ yaşıyordu ve bunların 12709'i Müslüman, 4751'i de gayrimüslimdi. Kazadaki toplam erkek nüfusun 6469'u (2410 hane) Arapgir Kasabası'nda, 10991'i (3788 hane) ise köylerde meskûndü¹². Erkekler kadar kadın olduğunu varsaydığımızda, 1832 yılında Arapgir'in tahmini merkez nüfusu 9298 kişiyi¹³, kaza nüfusu da (köylerle birlikte) 34920 kişiyi bulmaktaydı¹⁴.

19. yüzyılın sonlarında Arapgir'de, irili ufaklı 18 cami ve mescit, 3 medrese, *Ispanakçı Mustafa Paşa* yapılarından bir kütüphane, 2 rüştiye ve Müslüman sıbyan mektepleri ile gayrimüslimlere ait 7 kilise ve muhtelif derecelerde mektepler bulunuyordu¹⁵. Bu dönemde Arapgir'de ekonomik hayat da oldukça canlıydı. Zira kasabada, büyük bir çarşının yanı sıra, 18 mensucat fabrikası ve 4 han yer alıyordu. Ayrıca evlerde *gezi* ve *alaca* gibi ipek ve pamuk ipliğinden dokumalar da yapılıyordu¹⁶. Nitekim V. Cuiet de

---

¹¹ Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları, genellikle vergi toplama ya da asker sayısını belirleme amacıyla yapıldığı için sadece erkek nüfusla sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda, 1831 yılında yapılan ilk sayımın ardından 1844 sayımları yapılmıştır (Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997, s. 8-9; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003, s. 56, 62). Kadınlara da yer verilen ilk nüfus sayımına ise 1881-82 yılında başlandıği ileri sürülmekle birlikte, bu tarz sayımın aslında 1870 yılında gerçekleştiği görülmektedir (bkz. Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, c. 28-29 (2006), s. 73-89).

¹² NFS.d, no: 2587, s. 17a, 59b; NFS.d, no: 2588, s. 44, 70.

¹³ 1840 yılında Arapgir'e uğrayan *Ainsworth*'un burayı, 6 bini Ermeni olmak üzere, 8 bin nüfuslu küçük bir kasaba olarak tasvir etmesi pek gerçekçi değildir (bkz. William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, s. 5). Zira 1832 yılı nüfus sayımına göre, çoğunluğu oluşturan Müslüman erkeklerin sayısı 3557 (tahminen 7114 erkek ve kadın), Ermeni erkeklerin sayısı ise 2912'dir (tahminen 5824 kadın ve erkek).

¹⁴ Arapgir Kasabası, komşuları olan Keban ve Eğin (Kemaliye) kasabalarından nüfus bakımından daha kalabalıktı. Nitekim 1835 yılında Keban'ın 1023 hane ve 2539 erkek nüfusu (tahminen 5078 kadın ve erkek)¹⁴, Eğin'in ise 2700 hane ve 13500 toplam nüfusu bulunmaktaydı. Bkz. Enver Çakar, "19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11, Elazığ 2019, s. 12; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003, s. 98.

¹⁵ H. 1312 (1894/1895) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 211.

¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, c. 4, İstanbul, 1311, s. 3142.

Arapgir'in *manusa*¹⁷ ve *gezi*¹⁸ adı verilen iki tür pamuklu kumaş türünün üretimiyle meşhur olduğunu belirtmektedir¹⁹.

Arapgir'de kumaş üretimi sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Zira 20. yüzyılın başlarında, yıllık takriben 360 bin top çeşitli kumaş imal ediliyordu ki, bunların önemli bir kısmı Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Erzincan ve Antep gibi memleketlere ihraç ediliyordu²⁰.

Bu çalışmada, Arapgir'deki üretim faaliyetlerinden ziyade, 1847 (H. 1263) tarihli bir kefalet defteri²¹ kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Arapgir Kazası'nın 19. yüzyılın ortalarındaki esnaf teşkilatı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, kazadaki esnaf çeşitleri ve yöneticilerinin yanı sıra, usta, kalfa ve çırak sayıları da ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Araştırmaya konu olan defter, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA), Nüfus Defterleri tasnifinde (NFS.d) 2598 numara ile kayıtlıdır. Kapağında "*Ma'âdin-i Hümayûn Eyâletinde kâ'in kâffe-i esnâfın küfelâ defteridir sene 1263*" kaydı yer almaktadır. Anılan defter, 143 sayfa olup, 1262 senesi safer ayı başından (29 Ocak 1846) cemâziye'l-âhir ayı sonuna (24 Haziran 1846) kadar, isim isim Arapgir Kazası'ndaki bütün esnafın, ortak, kalfa ve çıraklarıyla birlikte, kefillerini göstermektedir²².

¹⁷ Manusa, farklı desenlerde üretilmiş pamuklu dokumalara denir. Bkz. H. Feriha Akpınarlı, Ebru Çatalkaya Gök, "Geleneksel Manusa Dokumalarının Teknik, Motif Analizi ve Yeniden Uygulanması", *İdil*, 5/20 (2016), s. 1125.

¹⁸ Gezi, çözüğü ipek, atkısı ipek ve pamuk iplik, sık dokunmuş harelî kumaş çeşididir. Bkz. Kevser Gürcan Yardımcı, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2/1 (2016), s. 231.

¹⁹ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative*, Tome Deuxieme, Paris, 1891, s. 360.

²⁰ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 185.

²¹ Esnaf Kefalet Defterleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle yapılan bir çalışma için bkz. Cengiz Kırılı, *Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı*; içinde: *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 183-212. Esnaf Kefalet Defterleri'nden başka, bazı şer'iyye sicillerinde de esnafların kefilleri gösterilmiştir (mesela bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer'iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006). Ayrıca mahalle sakinlerinin kefillerini gösteren defterler de vardı (mesela bkz. Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ, 2014, s. 21-47.

²² "Arapgir kazasında kâin bi'l-cümle esnâfanın ikiyüz altmış iki senesi saferü'l-hayrı ibtidâsından bedâ'le cemâziye'l-âhiri evâhîrinde reside-i dest-i hitâm olan rabt-ı küfelâ defteridir ki ber vech-i zikr ve beyân kalınur". NFS, no: 2598, s. 4.

Defterin tanzim şekline baktığımızda; öncelikle pazarbaşının künyesi ve kefil yazılmış, bu kaydın ardından da Arapgir çarşısında ve bazı köylerinde faaliyet gösteren usta, kalfa ve çırakların tek tek künyeleriyle kefillerine yer verilmiştir²³. Bunu yaparken de, her esnaf ve kefil, dede ve baba adlarıyla kaydedilmiştir²⁴. Zira dede adları aynı zamanda onların toplum içinde tanınırlığını sağlayan aile adları olup, bazen lakap²⁵, bazen köken²⁶, bazen de meslek²⁷ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ustaların kefilleri²⁸ genellikle aynı iş kolunda çalışan esnaflardan biridir²⁹. Ortaklı iş yerlerinde “şeriki” yani ortağı³⁰, kalfa ve çırakların kefilleri ise kendi ustalarıdır. Genellikle aynı inançtan olanlar birbirlerine kefil olmakla birlikte, bazı istisnalar da vardır. Mesela, *Barutcu Mustafa bin Molla Mustafa*, benzer iş kolunda tek kişi olarak çalışan Ençiti Köyü’nden *Kivork veledi Ağisan*’a kefil olmuştur³¹. Şayet bir iş kolunda sadece bir esnaf faaliyet gösteriyorsa onun kefil başka bir iş kolunda çalışan esnaf olabilirdi. Mesela Arapgir’de enfiyecilik yapan sadece bir gayrimüslim esnaf olduğu için onun kefil attar esnafından bir gayrimüslimdi³². Yine şehirdeki tek tarakçı esnafı olan *Tavit veledi Karabet*’in kefil de basmacı esnafından *Karabet veledi Serkis* idi³³.

²³ Defterde, aynı işi yapanlar ayrı gruplar halinde yazılmış ve her grubun baş tarafına da kethüda veya şeyhlerinin kim olduğu belirtilmiştir.

²⁴ Mesela; Köse Osman oğlu Osman bin Osman (NFS.d, no: 2598, s. 58).

²⁵ Mesela; Kondik oğlu Mehmed bin Ali, Karakâkül oğlu Mehmed bin Süleyman, Kanlu Bedros oğlu Karabet veledi Arakil (NFS.d, no: 2598, s. 6, 7, 8).

²⁶ Mesela; Kozluklu oğlu Mehmed bin Mehmed, Modanlı oğlu Mehmed bin Osman (NFS.d, no: 2598, s. 6, 29).

²⁷ Mesela; Debbağ oğlu Yahya bin Halil, Berber oğlu Hüseyin bin Hasan, Kahveci oğlu Mustafa bin Ahmed (NFS.d, no: 2598, s. 4, 6).

²⁸ Osmanlı Devleti’nde esnafların mesleklerini icra etmeleri için, gedik sahibi olmalarının yanı sıra, kefil gösterip taahhütte bulunmaları da gerekirdi. Bu suretle, belli gruplar birbirlerine karşı sorumlu tutularak toplumda bir iç kontrol müessesesi tesis edilmeye çalışılırdı. Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, KBY, Ankara, 1989, s. 72.

²⁹ Mesela, keşşger esnafından *Tatar oğlu Mustafa bin Osman*’ın kefil yine keşşger esnafından *Nazar oğlu Mustafa bin Yahya* idi. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 5.

³⁰ Mesela, keşşger esnafından *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya*’nın kefil *Kacar oğlu İbrahim bin Halil*, işortakları olan kardeşi *Hüseyin* ile *Mehmed Beşe oğlu Hüseyin bin Ahmed*’in kefil de *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya* idi. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 5.

³¹ Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 40.

³² NFS.d, no: 2598, s. 38.

³³ NFS.d, no: 2598, s. 80.

Arapgir nüfusuna kayıtlı olup, sayım sırasında Arapgir’de bulunmayan esnaf ve yardımcılara Arapgir’den kefil yazılmamış³⁴, buna karşın, Arapgir’de misafir esnaf olarak vazife yapanlara ise kefil yazılmıştır³⁵.

Aynı şeyh veya kethüdaya bağlı olan esnaf grupları ayrı başlıklar altında deftere kaydedildikten sonra, her grup kaydının sonuna bu esnafların birbirlerine kefil olduklarına dair bir sözleşme de konmuştur. Bu sözleşme metni, o grubu oluşturan esnaf ileri gelenleri tarafından da, ayrı ayrı mühür basılmak suretiyle, tasdik edilmiştir³⁶. Defterin sonunda ise Arapgir’deki bütün esnafların birbirlerine kefil olduklarını gösteren ayrı bir sözleşme eklenmiştir. Yine bu sözleşme metni de ilgili esnaf temsilcileri tarafından ayrı ayrı mühürlenerek tasdik edilmiştir³⁷.

1. Arapgir Kazası Esnafları

Kefalet defterinde, Arapgir’de esnaf olarak kayıtlı toplam 882 ustadan bahsedilmektedir. Fakat bazı ustalar, bir veya iki ortakla birlikte çalıştıkları için aslında kazadaki usta sayısı 935’i bulmaktadır. Bunların çok büyük bir kısmı kaza merkezi olan Arapgir Kasabası’nda, bir kısmı da (32 kişi) köylerinde esnaflık yapıyordu.

1907 yılında kasabada 358 dükkânın mevcut olması³⁸, kefalet defterinde esnaf olarak kaydedilen nüfusun tamamının aslında bir dükkânda faaliyet göstermediğini, bir kısmının belirli bir mekâna bağlı kalmadan (çerçi, amele ve sıvacı gibi) çalıştığını, bir kısmının da ev, atölye ve değirmenlerinde ustalık, kalfalık ve çıraklık yaptığını göstermektedir³⁹.

³⁴ Mesela yazım sırasında Erzurum’da bulunan berber esnafından *Keşiş oğlu Kesbar veledi Karabet*’e Arapgir’de kefil yazılmamıştır. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 44.

³⁵ Mesela, Gümüşhaneli olup Arapgir’de misafir olarak ekmekçilik yapan Anderya’ya ile yine Gümüşhaneli olan ortağı ve çırağına kefil yazılmıştır. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 31.

³⁶ Mesela bkz. NFS.d, no: 2598, s. 16, 22, 28, 33, 39, 45, 85, 97, 128, 137, 142.

³⁷ NFS.d, no: 2598, s. 143.

³⁸ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü’l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 184.

³⁹ Arapgirli tüccar ithal ettiği pamuk ipliğini, kasabadaki evlerde aile fertlerinin çalıştığı yüzlerce küçük kumaş boyama ve dokuma atölyelerine dağıtıyor, boyanan ve evlerdeki tezgâhlarda dokunan kumaşı da toplayarak, Irak, Suriye ve Lübnan’a ulaştırıyordu (bkz. Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)-Osmanlı İstanbulu’nda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul, 2014, s. 169). Esasen imparatorluğun 19. yüzyıldaki mensucat üretiminde en çok dikkat çeken husus da üretimin fabrikalardan ziyade evlerde ve atölyelerde gelişmesiydi (Donald Quataert, *19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914*, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), c. 2, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1017). Genellikle iki veya daha fazla kattan oluşan Arapgir evlerinin bodrum katı özellikle manusa üretiminde bir atölye olarak kullanılıyordu (bkz. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s. 270).

Tablo-1: Arapgir'de Meslek Grupları ve Sayıları (1847)

	Meslekler	Esnaf Sayısı		
		Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1	Ahengeran/Demirci	-	55	55
2	Amele	15	27	42
3	Attar	-	4	4
4	Bakkal	-	3	3
5	Barutcu	-	3	3
6	Barutcu Miricisi	1	-	1
7	Basmacı	-	6	6
8	Berber	12	23	35
9	Bezzaz	11	38	49
10	Bıçakçı	-	3	3
11	Boyacı	-	5	5
12	Canbaz	3	-	3
13	Çarhçı	-	1	1
14	Çerçi	11	25	36
15	Çilingir, Tüfekçi, Kılıççı	1	5	6
16	Çömlekçi	-	18	18
17	Çubukcu	3	-	3
18	Çulhagân	-	82	82
19	Debbağ	2	6	8
20	Değirmenci	26	14	40
21	Dellal	2	-	2
22	Derzi/Terzi	1	42	43
23	Dökmeçi	-	1	1
24	Duhancı ve Kıyıcı	8	2	10
25	Duvarcı	2	21	23
26	Dülger	1	27	28
27	Enfiyeci	-	1	1
28	Etmekçi/Ekmekçi	-	5	5
29	Hancı	3	-	3
30	Hekim	-	5	5
31	Hızarcı	-	13	13
32	Hoşabacı	1	-	1
33	Kahveci	-	3	3
34	Kazancı	-	39	39
35	Kebapçı	-	1	1
36	Keçeci	2	1	3
37	Kefşer	27	79	106
38	Körükçü	-	2	2
39	Kuyumcu	-	7	7
40	Lüleci	-	8	8
41	Manav	28	2	30
42	Mikteci Miricisi	-	1	1
43	Muytaf	-	1	1

44	Nalband	1	44	45
45	Palancı	-	7	7
46	Saatçı	1	-	1
47	Sayacı	1	2	3
48	Semerci	-	12	12
49	Sıvacı	-	2	2
50	Şinikci	1	-	1
51	Tarakçı	-	1	1
52	Taşçı	-	8	8
53	Tenekeci	-	1	1
54	Tüccar	21	41	62
	Toplam	185	697	882

1262 (1846) tarihli nüfus defterinden anlaşıldığına göre (bkz. NFS.d, no: 2601), çalışıp kazanç temin edecek yaşta olmayan çocuklar ve yaşlılarla din ve eğitim işiyle uğraşanlar haricinde, kasabada oturan bütün gayrimüslim hane sahipleri esnaftı. Fakat Müslüman nüfus için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira Müslüman yetişkin erkekler ya Redif ve Mansure ordusuyla vakıf müesseselerinde görev yapıyorlar, ya da ziraatçı, ırgad, amele, çerçi ve manav gibi, çoğunlukla el becerisi gerektirmeyen işlerle meşgul oluyorlardı (bkz. NFS.d, no: 2593).

Kasabanın yanı sıra, Arapgir Kazası'nın kalabalık nüfuslu köylerinde faaliyet gösteren bazı esnaflar da vardı. Toplam sayısı 32 olan bu esnaflardan; *Vanik* ve *Ağın* köylerinde birer semerci esnafı, *Ençiti* köyünde bir mikteci miricisi, *Maşkir* (Meşkir) köyünde 5 barutcu ustası ve bir kalfa ile 2 kuyumcu esnafı, *Ağın* köyünde 2 berber esnafı, *Pağınık* köyünde 1 çerçi esnafı, *İn* ve *Ağın* köylerinde birer duvarcı ustası ile *Sing*, *Göçi*, *Cücügân*, *Andırı*, *Aşağı Yabanlu*, *Mişellü*, *Suceyin*, *Çiğnir*, *Holi*, *Tafti* ve *Berik* köylerinde birer, *Ağın*, *Horuç* ve *Çit* köylerinde de 2'şer değirmenci esnafı bulunmaktaydı.

Bazı esnaflar (2 esnaf), o iş dalında başka esnaf bulunmadığı için, geçici olarak Arapgir'de bulunuyorlardı. Mesela tenekeci *Sirab veledi Kivork* aslen Harput esnafından⁴⁰, muytaf *Karabet veledi Bedros* ise aslen Malatya esnafından⁴¹ olup, misafir esnaflar olarak Arapgir'de çalışıyorlardı. Yine ihtiyaç hâsıl olmuş olacak ki, Gümüşhaneli *Anderya veledi Labra* adlı esnaf da, ortağı ve çırağıyla birlikte, misafir esnaf olarak Arapgir'de ekmekçilik yapıyordu⁴². Arapgir'de Anderya'dan başka 4 yerli ekmekçi ustasının da

⁴⁰ “ ‘an asıl Harpurut mütemekkinlerinden olub misâfireten kaza-i mezbûrda tenekeçilik ile bulunan Sirab veledi Kivork'dur”. NFS.d, no: 2598, s. 130.

⁴¹ “ ‘an asıl Malatya mütemekkinlerinden olub müyâflık ile misâfireten derûn-ı Arapgir'de bulunan Karabet veledi Bedros”. NFS.d, no: 2598, s. 21

⁴² NFS.d, no: 2598, s. 30.

olması, mevcut esnafın 19. yüzyılın ortalarında şehrin ekmek ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Buna mukabil, Arapgir nüfusuna kayıtlı bazı esnaf (toplam 38 esnaf, 8 kalfa ve 4 çırak) da geçici olarak farklı bölgelerde bulunuyorlardı. Mesela muhtaf esnafından 1 kişi (çırak ve kalfasıyla birlikte), berber esnafından da 2 kişi Erzurum'da bulunurken, tüccardan Halep, Erzincan (2 kişi), Erzurum (5 kişi) ve Dersaadet'te yani İstanbul'da olanlar vardı. Yine bezzaz ve çulhacı esnaflarından 2'şer kişi Erzurum'da bulunurken, çerçi esnafından bir kişi Karahisar-ı Şarki'de, nalband esnafından bir usta Sivas'ta, bir usta (kalfasıyla birlikte) Trabzon'da, bir usta (kalfa ve çırağıyla) Akka'da, demirci (ahengeran) esnafından bir usta Keban'da, dülger esnafından bir usta (kalfasıyla birlikte) Erzurumda, 2 usta (2 çırakla birlikte) Dersaadet'te, duvarcı esnafından bir usta İzmir'de, kazancı esnafından 1 usta (kalfasıyla birlikte) Akdağ-Madeni'nde, boyacı esnafından 2 usta ve bir kalfa Arguvan'da, bir usta Keban'da, çömlekçi esnafından ise 3 usta, bir kalfa Maraş'ta, 4 usta, 1 kalfa Eğin'de, 2 usta da Çemişgezek'te bulunuyordu.

Tüccar esnafının farklı bölgelerde iş ortakları ve hizmetkârları vardı. Bu bağlamda, Bayburt, Harput, Erzurum (4 kişi), Dersaadet (3 kişi), Halep ve Malatya'da olmak üzere toplam 11 kişi bir nevi esnaf temsilcisi olarak ve iş bağlantıları kurmak üzere başka yerlerde bulunuyorlardı.

Öte taraftan, bazı aileler belirli iş dallarında, bazı aileler de farklı iş dalarında uzmanlaşmışlardı. Mesela, *Nalbandoğulları*, *Ejderhaoğulları*, *Keşişoğulları*, *Değirmencioğulları*, *Ciğercioğulları* ve *Cancikoğulları* farklı esnaf grupları içerisindeki varlıklarıyla dikkat çekerken, *Semercioğulları* semerciler, *Basmacioğulları* basmacılar, *Boyacioğulları* boyacılar, *Demircioğulları* demirciler (ahengeran), *Usta İramoğulları* hızarıcılar, *Mangikoğulları* lüleciler, *Gülazoğulları* ve *Bahtikoğulları* kazancılar, *Ahicanoğulları* da keşşger (köşker) ve nalband esnafı içindeki sayısal üstünlükleriyle dikkat çekmektedirler. Buna karşın, Müslümanlar içinde belirli bir iş dalında uzmanlaşmış aileler mevcut değildi.

İncelemeye konu olan esnaf kefalet defterine göre, Arapgir Kasabası'nda faaliyet gösteren 54 meslek çeşidi vardı (bkz. Tablo-1). Bu meslek grupları içerisinde sayıca en fazla olanı 106 esnafla *keşşger* (köşker) yani ayakkabı imalatçıları ve satıcılarıydı. İkinci sırada ise 82 esnafla *çulhacılar* gelmekteydi. Fakat gerçekte bu sektörde yani çulhacılık işinde çalışanların sayısı daha fazlaydı. Zira 82'si usta, 35'i kalfa ve 10'u da çırak olmak üzere, bu sektörde toplamda 127 kişi çalışmaktaydı. Ayrıca 171 kişi de ihtiyaç hâsıl olduğunda, yani ara ara çağrılmak suretiyle, yine bu sektörde kalfa olarak çalışıyordu. Dolayısıyla Arapgir'de kayıtlı olarak çulha işinde çalışanların

toplam sayısı 298 kişiyi buluyordu ki, bu sayı keşşger esnafından fazlaydı. Çünkü keşşger esnafının toplam sayısı, ustaların yanında çalışan 57 çırak ve 21 kalfa ile birlikte, 184 kişiyi bulmaktaydı⁴³.

Arapgir’de keşşger ve çulha esnalarından sonra, sayıca fazla olan diğer meslek grupları ise, tüccar (62 kişi), ahengeran/demirci (55 usta), bezzaz (49 usta), nalband (45 usta), terzi (43 usta), kazancı (39 usta) ve berber (35 usta) esnaflarıydı. Fakat usta, kalfa ve çırak sayısını dikkatte alarak bir değerlendirme yaptığımızda, zanaatkâr olarak adlandırılan kesimin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim demirci esnafının 136 çalışanı (55 usta, 31 kalfa ve 50 çırak), kazancı esnafının 85 (39 usta, 18 kalfa ve 28 çırak) ve nalband esnafının da 63 (45 usta, 8 kalfa ve 10 çırak) çalışanı bulunmaktaydı.

Arapgir’de belirli bir mekâna bağlı olmaksızın faaliyet gösteren esnaflar da vardı. Toplam mevcudu 108 olan bu meslek grupları içinde, 42 amele, 36 çerçi, 2 sıvacı ve 23 duvarcı ustasıyla 3 canbaz ve 2 dellal⁴⁴ bulunuyordu.

Hancı, hoşabacı, çubukçu, canbaz, sayacı, dellal ve saatçılık işlerini sadece Müslümanlar yapıyordu. Fakat bu işle uğraşanların sayıları pek fazla değildi. Buna karşın, sadece Ermenilerin yaptıkları meslekler daha fazlaydı. Nitekim semerci, palancı, muytaf, körükçü, kahveci, ekmekçi, kebapçı, bakkal, enfıyeci, attar, barutcu, hekim, tarakçı, basmacı, boyacı, demirci (ahengeran), bıçakçı, çarhıcı, hızarıcı, taşçı, sıvacı, çömlekçi, lüleci, kuyumcu, tenekeci, kazancı ve dökmeceiden oluşan toplam 27 meslek dalı sadece gayrimüslimlerin tekelindeydi. Ayrıca, 106 keşşger esnafının 79’u, 35 berber esnafının 23’ü, 62 tüccar esnafının 41’i, 49 bezzaz esnafının 38’i, 36 çerçi esnafının 25’i, 45 nalband esnafının 44’ü, 6 çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafının 5’i, 28 dülger esnafının 27’si, 23 duvarcı esnafının 21’i, 42 amelenin 27’si gayrimüslimdi. Buna karşın 30 manav esnafının 28’i, 10 duhancının 8’i, 40 değirmenci esnafının da (köylerle birlikte) 26’sı Müslümandı.

Arapgir’de ortak işletmeler de vardı. Mesela keşşger esnafından *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya*’nın atölyesi, kendisi ile birlikte, üç ortaklıydı.

⁴³ Arapgir’de dokuma sanayii özellikle 1820-1830 yılları arasında gelişmiş olup, 1836’da bin tezgâh İngiliz ipliği ile 105 bin kilo kumaş dokunuyordu. 1860’larda yeni bir boyahanenin yapılmış olması, Arapgir’de dokumacılık faaliyetinin artarak devam ettiğini göstermektedir. Donald Quataert, *19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914*, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 1018.

⁴⁴ Dellal, tüccar esnafına dâhil değildir. Yaptığı iş tam anlamıyla ticaret olmayıp, tüccarla alıcı arasında aracılık yapmaktadır. Rolünü belli bir tüccar hesabına çalışan, ona ortak olmadan yardımcı olan, beratlı bir müşteri bulucu gibi düşünmek gerekmektedir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, TTK, Ankara, 1990, s. 76.

Ortaklarından biri kardeşi *Hüseyin*, diğeri ise yakın akrabası olmayan *Mehmed Beşe oğlu Hüseyin bin Ahmed* adında biriydi. Yine aynı esnaf grubundan *Molla Osman oğlu Mehmed bin Ahmed*'in⁴⁵ ve berber esnafından *Hırbağ oğlu Karabet veledi Zekar*'ın ise tek ortağı vardı⁴⁶ ki, bu konuya ileride ayrı başlık altında değinileceği için burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Tablo-2: Müslüman Esnafın Kalfa ve Çırak Sayıları (1847)

Meslekler	Toplam Esnaf Sayısı	Çırak ve Kalfa Yok	1 Kalfa	1 Çırak	1 Kalfa, 1 Çırak	3 Kalfa, 1 Çırak
Amele	15	15	-	-	-	-
Barutcu	1	1	-	-	-	-
Miricisi						
Berber	12	8	-	3	1	-
Bezzaz	11	11	-	-	-	-
Canbaz	3	3	-	-	-	-
Çerçi	11	11	-	-	-	-
Çilingir	1	-	-	1	-	-
Çubukcu	3	3	-	-	-	-
Debbağ	2	2	-	-	-	-
Değirmenci	26	22	-	4	-	-
Dellal	2	2	-	-	-	-
Derzi/Terzi	1	1	-	-	-	-
Divarcı	2	2	-	-	-	-
Duhancı	8	8	-	-	-	-
Dülger	1	1	-	-	-	-
Hancı	3	3	-	-	-	-
Hoşabacı	1	1	-	-	-	-
Keçeci	2	1	-	-	-	1
Kefşger	27	18	2	7	-	-
Manav	28	28	-	-	-	-
Nalband	1	1	-	-	-	-
Saatçi	1	-	-	1	-	-
Sayacı	1	1	-	-	-	-
Şinikci	1	1	-	-	-	-
Tüccar	21	21	-	-	-	-
Toplam	185	165	2	16	1	1

Esnaf ve zanaatkarlar, iş yüklerine göre yanlarında yeterli sayıda kalfa ve çırak çalıştırıyorlardı. Fakat bu durum bütün işyerleri için söz konusu değildi. Mesela, amele, canbaz, çerçi, duvarcı, sıvacı ve dellal gibi, faaliyetini belirli bir mekânda yürütmeyen 108 esnafın çoğunlukla kalfa ve

⁴⁵ NFS.d, no: 2598, s. 17.

⁴⁶ NFS.d, no: 2598, s. 43-44.

çırakları yoktu⁴⁷. Bunların dışında kalan 774 esnaftan 592'si (%76'sı) de tek başına çalıştığı için işyerinde kalfa ve çırak bulundurmuyordu. Yardımcı eleman bulunduran ve toplam esnaf sayısı içinde % 24'lük bir orana sahip olan işyerlerine baktığımızda ise, çoğunlukla bir ustanın yanında bir çırağın çalıştığı görülmektedir (bkz. Tablo-2 ve Tablo-3). Bu tür işletmelerin toplam sayısı 115 olup, belirli bir mekânda faaliyet yürüten 774 esnafın takriben %15'lik bir kısmına tekabül etmektedir. Bundan sonra yaygın olan işletme türü ise, 58 (%7,5) işyeriyle, bir usta, bir kalfa ve bir çırak olmak üzere üç elemanın birlikte çalıştığı işletmelerdi. En fazla eleman çalıştıran işletmeler ise demirci esnafıydı. Nitekim Arapgir Kasabası'nda faaliyet gösteren 55 demirci esnafından sadece 7'sinin kalfa ve çırağı yoktu.

Tablo-3: Gayrimüslim Esnafın Kalfa ve Çırak Sayıları (1847)

Meslekler	Toplam Esnaf Sayısı	Çırak ve Kalfa Yok	1 Kalfa	2 Kalfa	3 Kalfa	1 Çırak	2 Çırak	1 Kalfa, 1 Çırak	1 Kalfa, 2 Çırak	1 Kalfa 3 Çırak	2 Kalfa, 1 Çırak	3 Kalfa, 2 Çırak
Ahengeran	55	7	9	1	-	9	6	16	5	2	-	-
Amele	27	26	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Attar	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakkal	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Barutcu	3	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basmacı	6	3	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Berber	23	12	-	-	-	3	6	2	-	-	-	-
Bezzaz	38	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bıçakçı	3	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Boyacı	5	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çarhçı	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Çerçi	25	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çilingir	5	2	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-
Çömlekeci	18	12	2	-	1	3	-	-	-	-	-	-
Çulhagân	82	52	15	5	-	5	-	4	-	-	1	-
Debbağ	6	4	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Değirmenci	14	13	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Derzi/Terzi	42	26	-	-	-	12	-	4	-	-	-	-
Divarcı	21	15	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Dökmeci	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Duhancı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dülger	27	18	3	-	-	3	1	2	-	-	-	-
Enfiyeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Etmekeci	5	-	-	-	-	2	-	3	-	-	-	-
Hekim	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hızarcı	13	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kahveci	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazancı	39	11	4	-	-	10	1	11	-	1	-	1
Kebapçı	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Keçeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Keşşger	79	29	5	-	1	28	5	10	1	-	-	-
Körükçü	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

⁴⁷ Bunlardan sadece bir amelenin iki çırağı, üç duvarcı ustasının da birer çırağı vardı.

Kuyumcu	7	4	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Lüleci	8	6	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Manav	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mikteci? Miricisi	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muytaf	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nalband	44	29	4	1	-	8	-	2	-	-	-	-
Palancı	7	3	1	-	-	-	-	2	-	1	-	-
Sayacı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Semerci	12	7	2	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Sıvacı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarakçı	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşçı	8	6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Tenekeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüccar	41	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	697	427	69	8	1	99	24	57	6	4	1	1

Dini ve etnik duruma göre bir değerlendirme yaptığımızda, 185 Müslüman esnafın 165'i, yani % 89,19'u tek başına çalışırken, 16 (% 8,65) esnaf ise sadece bir çırakla mesleğini icra ediyordu. Bunlardan başka, iki esnafın iki kalfası, bir esnafın bir kalfa ve bir çırağı, keçecilerden bir esnafın da 3 kalfa ve 1 çırağı vardı (bkz. Tablo-2).

Gayrimüslim (Ermeni) esnaf içindeki durum ise nispeten farklılık gösteriyordu. Zira 697 gayrimüslim esnaftan 427'sinin, yani % 61'inin kalfası ve çırağı yoktu. Buna karşın %39'luk bir kesim, elbecerisi ve birlikte çalışmayı gerektiren işlerle meşgul oldukları için, işyerlerinde yeteri sayıda kalfa ve çırak bulunduruyordu. Bu bağlamda, 99 (%14) esnaf bir çırakla işini yürütürken, 69 (%9,9) esnaf 1 kalfa, 57 (%8,18) esnaf 1 kalfa ve 1 çırak, 24 (%3,44) esnaf da 1 kalfa ve 2 çırakla birlikte çalışıyordu. Diğer esnaflardan ise 8'i 2 kalfa, 6'sı 1 kalfa ve 2 çırak, 4'ü 1 kalfa ve 3 çırakla çalışırken, bir esnafın 3 kalfası, bir esnafın 3 kalfa ve 2 çırağı, bir esnafın da 2 kalfa ve 1 çırağı vardı. En fazla kalfa ve çırak bulunduran gayrimüslim esnaf grupları ise, sırasıyla ahengeran/demirci (%87'si), kazancı (%72'si), keşşger (%63'ü), çulhagân⁴⁸ (%57'si), berber (%48'i), terzi (%38'i) ve nalband (%34'ü) esnaflarıydı (bkz. Tablo-3).

Arapgir'de şehirdeki bütün esnafların temsilcisine "bazarbaşı" deniyordu ve Müslümanlar arasından seçiliyordu. Aynı işi yapan esnaflar da, "şeyh" veya "kethüda" denilen bir temsilcinin liderliğinde, kendi aralarında örgütlenmişlerdi ki, bu konulara ileride ayrı başlıklar altında değinilecektir.

⁴⁸ İhtiyaç hâsıl olduğunda aralık aralık çağırılıp yevmiye ile çalıştırılan 171 kalfa hariç.

1.1. Ustalar

Osmanlı Devleti'nde esnaflıkta, 1860 yılına kadar devam eden ve “Gedik” olarak tabir edilen tekeli bir anlayış vardı. Bu anlayış çerçevesinde, bir meslek dalında kaç kişinin uğraşacağı önceden belirlenmişti. Hem esnaf hem de hükümet tarafından korunan bu kurala göre, bir kişi çıraklık ve kalfalıktan yetişip de boş olan veya ihtiyaç üzerine yeniden açılan bir ustalık makamına geçmedikçe (yani gedik sahibi olmadıkça) dükkân açarak zanaat ve ticaretle uğraşamazdı⁴⁹.

Tablo-4: İş Ortaklıkları (1847)

	Meslekler	Ortak Sayısı		Ortağın Akrabalık Bağı			
		İki Ortaklı	Üç Ortaklı	Kardeşi	Oğlu	Kuzeni	Akraba Değil
Müslüman	Değirmenci	1	-	-	-	-	1
	Duhancı	1	-	-	-	-	1
	Kefşger	1	1	1	-	1	1
	Manav	3	2	-	-	-	5
	Tüccar	4	-	-	-	-	4
	Toplam	10	3	1	-	1	12
Gayrimüslim	Ahengeran	1	-	-	-	-	1
	Attar	1	-	-	-	-	1
	Barutcu	1	-	-	-	-	1
	Basmacı	1	-	1	-	-	-
	Berber	1	-	-	1	-	-
	Bezzaz	1	-	-	-	-	1
	Boyacı	-	1	2	-	-	-
	Çerçi	2	-	-	-	-	2
	Çulhagân	7	-	6	-	-	1
	Duvarcı	1	-	1	-	-	-
	Etmecki	1	-	-	-	-	1
	Hızarcıyan	2	-	-	-	-	2
	Kazancı	4	1	2	-	-	4
	Kuyumcu	1	-	-	-	-	1
	Nalband	3	-	1	-	-	2
	Semerci	1	-	-	-	-	1
Tüccar	3	-	1	-	-	2	
Toplam	31	2	14	1	-	20	
Genel Toplam	41	5	15	1	1	32	

Bir çeşit mülkiyet sertifikası olan gedik, bu niteliğe sahip birine bırakılabilir, satılabilir veya sahibinin ölümünden sonra mirasçılara geçebilirdi. Dolayısıyla bir oğul, ilgili meslekte çırak olduğunu kanıtlaması halinde, vefat eden veya mesleğini terk eden babasının yerine geçebilirdi. Ancak,

⁴⁹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 112.

gedik her durumda evlada bırakılmaz, ustanın mirasçıları tarafından başka birine de satılabilir veya terkedilebilirdi⁵⁰.

Arapgir’de bazı işyerleri iki veya üç ortaklıydı. Müslüman esnaf içinde sadece 5 meslek dalında (kefşger, manav, duhancı, tüccar ve değirmenciler) iş ortaklıkları vardı. Bunlardan 10’u iki ortaklı, 3’ü de üç ortaklıydı. Gayrimüslim esnaf içinde ise 17 meslek dalında iş ortaklığı bulunmaktaydı ki, bunların 31’i iki ortaklı, 2’si de üç ortaklıydı (bkz. Tablo-4). Fakat sadece bu tabloya bakarak, Arapgir’de yaşayan gayrimüslimler arasında ortak iş kurma kültürünün Müslümanlara nazaran daha ileri düzeyde olduğu sonucu çıkarılamamalıdır. Çünkü bu durum, gayrimüslim esnaf sayısının ve doğal olarak onların icra ettiği meslek çeşidinin Müslüman esnaflardan daha fazla olmasından kaynaklanmıştır.

İş ortaklarının birbirleriyle olan yakınlık derecelerine baktığımızda ise; Müslüman esnaf içinde toplam 14 ortaktan 12’sinin akraba olmadığı, sadece birinin kardeş, ötekisinin de kuzen olduğu görülmektedir. İş ortaklığı bulunan toplam 35 gayrimüslim esnaf içinde ise 20’si, yani yarıdan fazlası akraba olmayıp, 14’ü kardeş, bir tanesi de babasıyla birlikte çalışmaktaydı (bkz. Tablo-4). Bu durum ise, ustanın birinci veya ikinci derecedeki yakınlarının daha ziyade baba veya ağabeylerinin yanında yardımcı eleman (kalfa veya çırak) olarak çalışmalarından kaynaklanmıştır.

1.2. Kalfa ve Çıraklar

Sanat öğrenmek amacıyla bir ustanın yanında “çırak” olarak işe başlayan kişinin ustasına tam anlamıyla itaat etmesinin yanı sıra, girdiği sanat kolunun geleneklerine uyması da şarttı. Çıraklar bir tek ustaya bağlı değillerdi; ancak mensup olduğu esnaf birliğinin izni olmadan çalıştıkları ustayı da terkedemezlerdi. Çıraklık döneminde ihtiyacına göre bir ücret alan aday, belli bir süre çalıştıktan ve mesleğinde ilerleyip kendini ispatladıktan sonra kalfalığa yükseltilirdi. Kalfalığı sırasında ücreti artar, ustanın emrinde imalâthanede üretimde bulunur ve çıraklara da nezaret ederdi. Kalfa olanlar belirli bir süre çalışıp mesleğinin inceliklerini iyice öğrendikten sonra törenle mesleğinin son aşaması olan ustalığa geçirdi⁵¹.

Yukarıda da anlatıldığı üzere, Osmanlı Devleti’nde uygulanan “gedik” usulü, herhangi bir kimsenin istediği yerde ve zamanda dükkân, atölye veya ticarethane açmasına izin vermiyordu. Çünkü dükkân sayısı her esnaf loncası

⁵⁰ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 344-345.

⁵¹ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 424.

için kanun ile saptanmış ve sınırlandırılmıştı⁵². Bundan dolayı, bir kalfanın ustalık tecrübesini kazanmış olması, onun tek başına dükkân açması için yeterli gelmiyordu. Nitekim Arapgir’de evli olup ileri sayılabilecek bir yaşa eriştiği halde dükkân açmadığı için halen bir ustanın yanında kalfa olarak çalışanlar vardı. Mesela demirci kalfalarından olup, aynı zamanda hane reisi olan *Değirmencioğlu Arakil veledi Simon* 1846 yılında 35 yaşındaydı⁵³.

Arapgir’de esnaf ve zanaatkarların iş zorluklarına göre yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çırak sayıları hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Bu sebeple, bu hususa burada tekrar değinilmeyecek, kalfa ve çırakların ustalarıyla olan akrabalık bağları incelenecektir.

Tablo-5: Çırakların Ustalarıyla Olan Akrabalık Dereceleri (1847)

Meslekler	Müslüman			Gayrimüslim					Toplam	
	Akraba Olmayan	Kardeşi	Oğlu	Akraba Olmayan	Yeğeni	Kardeşi	Oğlu	Torunu		Oğulluğu
Ahengeran	-	-	-	32	2	6	10	-	-	50
Amele	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Basmacı	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Berber	2	-	2	14	-	-	3	-	-	21
Bıçakçı	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Çilingir	-	-	1	1	2	-	-	-	-	4
Çömleki	-	-	-	-	-	-	3	-	-	3
Çulhagân	-	-	-	1	1	3	4	-	1	10
Debbağ	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Değirmenci	4	-	-	1	-	-	-	-	-	5
Derzi/Terzi	-	-	-	4	-	3	9	-	-	16
Dökmeci	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Duvarcı	-	-	-	1	-	-	2	-	3	6
Dülger	-	-	-	3	2	-	1	-	1	7
Ekmekçi	-	-	-	2	1	-	2	-	-	5
Kazancı	-	-	-	13	4	4	6	-	1	28
Kebapçı	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Keçeci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kefşger	4	2	1	29	1	5	15	-	-	57
Kuyumcu	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
Lüleci	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Nalband	-	-	-	2	-	2	6	-	-	10
Palancı	-	-	-	-	-	-	4	1	-	5
Saatçi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Semerci	-	-	-	-	-	1	2	-	-	3
Toplam	10	2	5	107	14	30	69	2	6	245

⁵² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 344.

⁵³ Nüfus defterinde “kalfa” tabiri yerine sadece “çırak” tabiri kullanılmıştır (bkz. NFS.d, no: 2601, s. 3). Fakat esnaf kefalet defterinde bunun kalfa olduğu açıkça not edilmiştir (bkz. NFS.d, no: 2598, s. 94).

Tablo-6: Kalfaların Ustalarıyla Olan Akrabalık Dereceleri (1847)

Meslekler	Müslüman			Gayrimüslim						Toplam
	Akraba Olmayan	Kardeşi	Oğlu	Akraba Olmayan	Yeğeni	Kardeşi	Oğlu	Oğulluğu	Damadı	
Ahengeran	-	-	-	9	2	13	7	-	-	31
Barutcu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Basmacı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Berber	1	-	-	-	-	-	2	-	-	3
Boyacı	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Çarhçı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Çilingir	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Çömlekcisi	-	-	-	2	-	2	1	-	-	5
Çulhagân	-	-	-	2	3	15	14	1	-	35
Debbağ	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Derzi/Terzi	-	-	-	-	-	3	1	-	-	4
Duvarcı	-	-	-	-	-	2	1	-	-	3
Dülger	-	-	-	-	2	2	1	-	-	5
Ekmekçi	-	-	-	2	-	-	1	-	-	3
Hızarcı	-	-	-	5	-	5	1	-	-	11
Kazancı	-	-	-	-	1	11	6	-	-	18
Keçeci	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3
Kefşger	-	1	1	4	-	7	8	-	-	21
Kuyumcu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Lüleci	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Muytaf	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Nalband	-	-	-	1	-	3	4	-	-	8
Palancı	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4
Semerci	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Taşçı	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Toplam	1	1	4	26	10	65	60	1	1	169

Tablo-5'te de görüleceği üzere, Arapgir'de bir ustanın yanında yardımcı eleman olarak çalışan 245 çıraktan 117'sinin (takriben %48'i) ustasıyla yakın akrabalık bağı mevcut değildi. Akkraba olanlara baktığımızda ise; 74'ü (%30'u) ustanın oğlu, 32'si (%13'ü) kardeşi, 14'ü (%6'sı) de ustanın yeğeni idi. Ayrıca, 6 çırak ustanın oğulluğu, 2 çırak da torunuydu.

Kalfalardaki durum ise çıraklardan oldukça farklıdır. Zira 169 kalfadan sadece 27'sinin, yani %16'lık bir kısmının ustasıyla yakın akrabalık bağı bulunmuyordu. Buna karşın, 66 kalfa (%39'u) ustanın kardeşi, 64 kalfa (%38'i) oğlu, 10 kalfa (%6'sı) da yeğeni idi. Ayrıca 1 kalfa ustanın damadı iken 1 kalfa da oğulluğuydu (bkz. Tablo-6).

Arapgir'de bir kimsenin kendi inancına mensup olmayan bir ustanın yanında kalfa veya çırak olarak çalışması ender görülen bir durumdur. Nitekim 1846-1847 yıllarında rastlanan tek örnek *Keşiş oğlu Arakil veledi Haçadur* adlı bir gayrimüslimin *Kipri oğlu Yusuf bin Ahmed* adlı bir

Müslüman saat ustasının yanında çırak olarak çalışmasıdır⁵⁴. Esasen bunun yadırganacak bir tarafı da yoktur. Çünkü dönemin usta-çırak ilişkisi, çırağın sadece mesleki açıdan eğitimini değil, aynı zamanda onun dinî ve ahlakî yönlerden de yetiştirilmesini amaçlıyordu. Bundan dolayı, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler kendi çocuklarını başka bir dine mensup bir ustanın yanına çırak olarak vermeyi istememişlerdir.

2. Esnaf Yöneticileri

2.1. Bazarbaşı/Pazarbaşı

Pazar veya bazar, sözlükte “alıcı ve satıcıların ticaret için belli zamanlarda toplandıkları üstü açık kamu alanı” mânasına gelir. Anlam genişlemesiyle şehrin bir plana göre düzenlenmiş geleneksel iş bölgesini veya caddesini/sokağını yahut bunun belli meslek erbabınca işletilen dükkânlar kümesinin oluşturduğu kesimini ifade eder. Ayrıca haftanın alışveriş maksadıyla toplanılması âdet olan gününe de pazar adı verilir⁵⁵.

Osmanlı şehirlerinde şehir çarşılarındaki bütün esnaf ve tüccarın hükümetle ilişkilerindeki temsilcisine, yaygın olarak “*Bedesten Kethüdası*” denilmekteydi. Fakat 19. yüzyılın ortalarında Arapgir’in yapısı, diğer birçok Osmanlı şehrinde farklılık gösteriyordu. Çünkü orada bulunan bütün esnaf ve tüccarın temsilcisine “*Bazarbaşı*” deniyordu⁵⁶. Benzer durum, Arapgir’e komşu olan Eğin’de (Kemaliye) de söz konusuydu⁵⁷. Buna karşın, aynı dönemlerde Sivas⁵⁸, Diyarbakır⁵⁹, Ankara⁶⁰ ve Antakya⁶¹ gibi şehirlerde sadece bakkal esnafının temsilcisine bazarbaşı deniyordu.

Bedesten kethüdalığı (Arapgir’de bazarbaşılık) bir yönetim görevi olduğu için genellikle Müslümanların elindeydi. Fakat nadiren de olsa bir gayri-

⁵⁴ NFS.d, no: 2598, s. 129.

⁵⁵ Cengiz Kallek, “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 194

⁵⁶ Arapgir’de 3 hanın mevcut olduğunu biliyoruz (bkz. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s. 99-105). Fakat bedesten olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Ayrıca Arapgir’de çarşı yöneticisine “bedesten kethüdası” denilmeyip “bazarbaşı” denilmesi de bir bakıma şehirde bedesten olmadığına işaret etmektedir.

⁵⁷ Eğin’de bütün esnafı temsilen bir ahi babaları olduğu gibi, çarşı bazarbaşılıkları da vardı. Yani ahi baba ve bazarbaşı farklı kişilerdi. Bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d, 4667, s. 1; Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 5.

⁵⁸ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 44.

⁵⁹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s. 219.

⁶⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175.

⁶¹ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002, s. 19.

müslimle paylaşıldığı da oluyordu⁶². Nitekim 1847 yılında Arapgir’de esnaf-
ların çoğu gayrimüslim olmasına rağmen, kethüdarları yani bazarbaşları
Müslümanlar arasından tayin edilmişti. Şehrin bazarbaşısı olan *Mustafa Bey*
oğlu Hüseyin bin Mehmed bu göreve padişah beratıyla tayin edilmişti⁶³.

Bedesten Kethüdası’nın (ya da bazarbaşının) görevi, esnaf gruplarının
dış işleriyle ve daha çok mali konularla sınırlı kalıyordu. Esnafın iç işleri ise,
onların içinden seçilen şeyh ve kethüdarları tarafından görülmekteydi⁶⁴. Öte
tarafтан, bedesten kethüdası olarak atanan kişilerin mutlaka esnaf olması
şartı da yoktu; bazen esnaf haricinden olan şahıslar da bu vazifeye
getirilebiliyordu. Çünkü böyle güç bir vazifeyi herkes yapamayacağı için,
genellikle belli bir nüfuzla sahip olan şahıslar tercih ediliyordu⁶⁵. Bu
bağlamda, Arapgir Çarşısı’nın bazarbaşısı olan Hüseyin’in ailesi hakkında
herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat dedesinin “Bey” unvanlı olması
(Mustafa Bey), onun yerelde saygın ve nüfuzlu biri (belki örf mensubu)
olduğuna işaret etmektedir.

2.2. Esnaf Şeyh ve Kethüdarları

Arapgir Kasabası’ndaki esnaf gruplarını devlet nezdinde temsil eden
birek temsilcileri vardı. Debbâğ ve berber esnafının temsilcilerine “şeyh”⁶⁶,
diğer esnaf gruplarının temsilcilerine de “kethüda” deniyordu⁶⁷.

Şeyh ve kethüdarlar, esnafla ilgili birçok görevi yerine getirirlerdi ki,
bunlar arasında, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın kendi
aralarındaki ilişkileri sağlamak, esnafa hammadde temin edip esnaf arasında
eşit şartlar altında dağıtmak, üretilen malın kalitesini kontrol etmek, esnafın
dini ve mesleki eğitimine önderlik etmek ve meslekten olmayan yabancı
kişilerin mesleğe girmesini engellemek gibi görevler sayılabilir. Esnaf örgüt-

⁶² Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 47.

⁶³ “*Merkûm bâ-berât-ı şerif kasaba-i mezbûr sükunun bazarbaşısı olduğu*”, NFS.d, no: 2598, s. 4.

⁶⁴ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 48.

⁶⁵ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 46.

⁶⁶ Ahilik geleneğine bağlı olan debbâğ esnafının yöneticilerine Ankara’da “Ahi Baba” deniyordu. Berber esnafının yöneticilerine ise “kethüda” deniyordu. Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175.

⁶⁷ Diyarbakır’da bedesten ve kuyumcu esnafının temsilcilerine “kethüda”, kasap, attar, kılınççı, haffaf, palancı, cullah, boyacı, basmacı, nalbant ve demirci esnaf gruplarının temsilcilerine de “şeyh” deniyordu. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 219.

lerinde bu yöneticilere yardım eden “yiğitbaşı” ve “duacı” gibi başka elemanlar da vardı⁶⁸. Ayrıca bunların “ihtiyarlar” adı verilen oldukça az sayıda ustadan meydana gelen ikinci kademeleri de bulunmaktaydı ki, bunlar, loncanın bir cins temsili meclisini meydana getirirlerdi⁶⁹. İncelememize konu olan esnaf kefalet defterinde, ihtiyarlardan bahsedilmekte, ancak yiğitbaşı ve duacıdan bahsedilmemektedir.

Bu idareciler esnaf arasında yapılan seçimle işbaşına gelmekle birlikte, bu seçimin bir beratla merkezi hükümet tarafından da onaylanması gerekirdi⁷⁰. Ayrıca bazı yerlerde bu atamaların merkezi hükümetin yanı sıra yerel yöneticiler tarafından da bir buyruldu ile onaylandığı bilinmektedir⁷¹. Görev süreleri kesin kuralla bağlı olmayan bu esnaf yöneticileri, esnafın istememesi, görevinde beceriksiz olması veya görevini yapamayacak derecede hasta olması gibi sebeplerle, azledip yerlerine bir başkası atanabiliyordu⁷².

Ankara ve Antakya’da aynı dönemde her esnaf grubunun bir temsilcisi olmasına⁷³ rağmen 19. yüzyılın ortalarında Arapgir’de benzer bir durum söz konusu değildi. Nitekim bir şeyh veya kethüda sadece bir esnaf grubunun değil, birden fazla esnaf grubunun (ki bunlar taşçı, sıvacı ve amele gibi genellikle birbiriyle yakın ilişkiler içinde olan esnaf gruplarıdır) temsilcisi olarak vazife yapıyordu. Mesela debbâğ esnafı şeyhi aynı zamanda keşşger esnafının, keçeci esnafının kethüdası da semerci, palancı ve muytaf esnaflarının kethüdasıydı.

Esnaf şeyhi Arapgir’de olmadığı zamanlarda, esnaf marifetiyle başka biri vekil olarak tayin edilirdi. Mesela 1847’de debbâğ esnafından olup, debbâğ ve keşşger esnafının da şeyhi olan *Mehmed bin Hasan Dersaadet*’te yani İstanbul’da olduğu için, esnaf marifetiyle keşşger esnafından *Mustafa bin Yahya* “şeyh vekili” olarak tayin edilmişti. Yine aynı tarihte berber esnafının da bir “şeyh vekili”nin olduğunu görmekteyiz⁷⁴.

⁶⁸ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175, 176.

⁶⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 347.

⁷⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 176; Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 21; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 219; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s.350.

⁷¹ Mesela Antakya örneği için bkz. Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 22.

⁷² Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 176.

⁷³ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 17.

⁷⁴ Mesela berber esnafının şeyhi *Yahya bin Mehmed*, şeyh vekili ise yine berber esnafından *Mustafa bin Süleyman* idi.

Arapgir’de debbâğ ve keşşer esnafları debbâğ esnafı şeyhi *Beşli oğlu Mehmed bin Hasan*’a tabi iken, semerci, palancı ve muytâf esnafı keçeci esnafı kethüdası *Kara Hasan oğlu Rüstem bin Mustafa*’ya, körükçü esnafı derzi (terzi) esnafı kethüdası *Selim Ağa oğlu Selim bin Halil*’e, kahveci, ekmekçi, kebabçı ve hoşabacı esnafları hancı esnafı kethüdası *Köse Osman oğlu Halil bin İbrahim*’e, bakkal, attar, duhancı, çubukcu ve enfiyeci esnafları manav esnafı kethüdası *Hacı Bayram oğlu Mustafa bin Bayram*’a, hekim esnafı berber esnafı şeyhi *Toprakçı oğlu Mustafa bin Süleyman*’a, bezzâz, çerçi, canbaz, sayacı, dellâl, çulhagân, tarakçı, basmacı ve boyacı esnafları tüccar esnafı kethüdası *Fazıllı oğlu Mehmed Emin bin Hacı Hüseyin*’e, ahenger, bıçakçı, çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafları nalband esnafı kethüdası *Osman Çavuş oğlu Mehmed bin Hüseyin*’e, çarhçı, hızarıcı, duvarcı, taşçı, sıvacı, çömlekçi, lüleci ve amele olan esnaflar dülger esnafı kethüdası *Balarmut oğlu Hüseyin bin Sadullah*’a, kuyumcu, tenekeci, kazancı ve dökmeci esnafları da saatçı esnafı kethüdası *Kirioğlu Yusuf bin Ahmed*’e tabi idiler. Fakat Arapgir’deki değirmencilerin kethüdası yoktu⁷⁵. Çünkü bunların önemli bir kısmı farklı köylerde ve birbirine uzak mesafelerde mesleklerini icra ediyorlardı. Kasabada değirmencilik yapanlar da yine nispeten birbirlerine uzak mahallerde bulunuyorlardı.

3. Esnaf Grupları

Esnafı mesleki özelliklerine göre gruplara ayırdığımızda, başlıca 7 değişik kategorinin ortaya çıktığı ve bu gruplar içinde de en fazla meslek çeşidinin %37,19’luk bir oranla deri ve dokuma alanında olduğu görülmektedir (bkz. Tablo-7). Bu gruptaki mesleklerin toplam sayısı 14, toplam esnaf sayısı ise 328’dir⁷⁶.

Arapgir’de sayı bakımından ikinci kalabalık esnaf grubunu, 11 meslek çeşidi ve 158 esnaf (esnafın %17,91’i) madeni eşya ve silah üretimi yapanlar oluşturuyordu. Bunları da, 12 meslek çeşidi ve 102 esnaf (esnafın %11,57’si) yiyecek-içecek yani gıda sektöründe faaliyet gösteren esnaflar takip ediyordu. Ayrıca, 8 meslek çeşidi ve 101 esnaf (esnafın %11,45’i) inşaat, 5 meslek çeşidi ve 87 esnaf (esnafın %9,86’sı) hizmet, 3 meslek çeşidi ve 101 esnaf (esnafın %11,45’i) ticaret, 5 esnaf (esnafın %0,57’si) da barut işiyle uğraşmaktaydı.

⁷⁵ Arapgir’den farklı olarak, Eğin’de değirmencileri temsilen bir kâhyalarının olduğu görülmektedir. Bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 116.

⁷⁶ Esasen tüccar ve çerçiler de ağırlıklı olarak deri ve dokuma ürünlerinin ticaretini yapmaktaydılar. Dolayısıyla bunları da bu gruba dâhil ettiğimizde (98 esnaf) toplam sayıları 426’yı, toplam esnaf sayısı içindeki oranları ise %48’i bulmaktadır.

Tablo-7: Arapgir’de Esnaf Grupları (1847)

Sıra No	Deri ve Dokuma	Madeni Eşya-Silah	Yiyecek-İçecek	Ticaret	İnşaat	Hizmet	Cephane
1	Basmacı	Ahengeran	Attar	Canbaz	Çarhçı	Amele	Barutcu
2	Bezzaz	Bıçakçı	Bakkal	Çerçi	Çömlekcı	Berber	Bartutcu Miricisi
3	Boyacı	Çilingir	Çubukcu	Tüccar	Duvarcı	Dellal	Mikteci Miricisi
4	Çulhagân	Dökmeci	Değirmenci	-	Dülger	Hancı	-
5	Debbağ	Kazancı/ Kalaycı ⁷⁷	Duhancı- Kıyıcı	-	Hızarcı	Hekim	-
6	Keçeci	Kılıççı	Ekmekci	-	Lüleci	-	-
7	Kefşger	Kuyumcu	Enfiyeci	-	Sıvacı	-	-
8	Körükçü	Nalband	Hoşabacı	-	Taşçı	-	-
9	Muytaf	Saatçi	Kahveci	-	-	-	-
10	Palancı	Tenekeci	Kebapçı	-	-	-	-
11	Semerci	Tüfekçi	Manav	-	-	-	-
12	Sayacı	-	Şinikçi	-	-	-	-
13	Tarakçı	-	-	-	-	-	-
14	Terzi	-	-	-	-	-	-
Top.	328 esnaf	158 esnaf	102 esnaf	101 esnaf	10 esnaf	87 esnaf	5 esnaf

Arapgir’deki esnafı üretici ve satıcı şeklinde bir ayrıma tabi tutmak pek mümkün değildir. Zira esnafın büyük çoğunluğu hem üretiyor hem de satışını yapıyordu⁷⁸. Sadece bakkal, manav, attar, tüccar, çerçi ve canbaz gibi esnaf ve tüccarlar alım-satım yaparken, amele, dellal, hekim, hancı ve berber gibi esnaf grupları da belirli bir hizmeti icra ediyorlardı. Bunlar hâricindeki çoğu esnaf ise hem üretiyor hem de satışını yapıyordu.

3.1. Derici ve Ayakkabıcılar (Debbâğ ve Kefşger Esnafı)

Arapgir’de dericiler ve ayakkabıcılar debbâğ şeyhine tabi idiler. Bunlardan debbâğ denilen dericiler esnafı, hayvan derisini işleyerek sahtiyan haline getiriyorlardı. Arapgir Kasabası’nda deri işiyle uğraşan 8 esnaf vardı ve bu

⁷⁷ Esnaf Kefalet Defterinde “kazancı” olarak belirtilen Naçaroğlu İstefan veledi Serkis’e ve kalfası olan oğlu Memas’a (bkz. NFS.d: no: 2598, s. 133), nüfus defterinde “kalaycı” denilmesi (bkz. NFS.d, no: 2601, s. 15), kazancı ve kalaycının aslında aynı işi yaptıklarını göstermektedir.

⁷⁸ Bu husus, işbölümünü ve mesleğin çeşitli aşamalarını birbirinden ayırarak kadar ileri gitmemiş bütün kentlerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Zira bazıları için imalatçıyla satıcıyı birbirinden ayırmak mümkünse de, diğer çoğu için pek mümkün değildir. Dolayısıyla, bazı esnaf imalatçı kategorisinde olduğu kadar satıcı kategorisine de girmektedir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. II, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), TTK, Ankara, 1990, s. 3.

ustaların yanında yardımcı elemanlar olarak da bir kalfa ile bir çırak çalışıyordu. Dericiler esnafından sadece ikisi Müslüman, diğerleri ise gayrimüslim kökenliydi.

Deriden ayakkabı imal eden keşşer (köşker) esnafı ise Arapgir'deki en kalabalık esnaf grubunu oluşturuyordu. Bu sektörde çalışan, 3'ü iki ortaklı olmak üzere, 108 esnaf vardı. Ayrıca bir ayakkabıcı esnafı da Maşkir/Meşkir Köyü'nde faaliyet gösteriyordu. Bu esnaflardan 30'u Müslüman, 79'u ise gayrimüslim olup, yine bu sektörde 21 kalfa ve 57 çırak da yardımcı elemanlar olarak çalışmaktaydı.

3.2. Keçeci, Semerci, Palancı ve Muýtâf Esnafları

Arapgir'de hayvan koşum takımlarından olan semer ve palan imalatçıların yanı sıra, hayvan kılından dokumacılık yapan muýtâf esnafının hepsi gayrimüslimdi. Keçe imal edip satan 3 esnaftan ikisi Müslüman, bir esnaf da gayrimüslimdi. Keçecilerin yanında 3 kalfa ve 1 çırak çalışırken, 13 semerci ustanın yanında 2 kalfa ve 3 çırak, 7 palancı esnafının yanında da 4 kalfa ve 5 çırak çalışmaktaydı. Sadece semerci esnafından birinin iş ortağı vardı. Bunun dışındaki esnaflar kalfa ve çıraklarıyla müstakil olarak çalışıyorlardı. Yine semercilerden ikisi Arapgir Kazası'nın *Vank* ve *Ağın* köylerinde esnaflık yapmaktaydı. Fakat şehirde Arapgirli bir muýtâf ustası yoktu. Bundan dolayı, aslen Malatyalı olan biri, kalfasıyla birlikte, burada misafir esnaf olarak muýtâflık yapıyordu. Semerci, palancı ve muýtâf esnaflarının hepsi de keçeci esnafı kethüdasına tabi idiler.

3.3. Terzi (Derzi) ve Körükçü Esnafları

Arapgir'de esnaflık yapan 43 terzi (derzi) ustası ile bunların yanında çalışan 3 kalfa ve 16 çırak bulunmaktaydı. Fakat ustalardan biri, kalfa ve çırağıyla birlikte Erzurum'da terzilik yapıyordu. Yine dikim işiyle uğraşan körükçülerin sayısı da pek fazla olmayıp, sadece 2 esnaf şehirde körük işiyle uğraşıyordu. Arapgir'deki terzi ve körükçülerin hepsi (kethüdarları hariç) de Ermeni kökenliydi.

3.4. Hancı, Kahveci, Şinikci, Ekmekçi, Kebapçı, Hoşabacı (Hoşafçı) Esnafları

Arapgir'de hancı, kahveci, şinikci⁷⁹, ekmekçi, kebabçı ve hoşafçılar hancı esnafı kethüdasına tabi idiler. Müslümanlardan 3 esnaf hancılık, 1 esnaf şincilik, 1 esnaf hoşafçılık, 3 esnaf da kahvecilik yapıyordu. Ekmekçilik

⁷⁹ Eğin'de de görülen (bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d, 4667, s. 78) bu meslek grubunun ne işle meşgul olduğu açık olarak tespit edilememekle birlikte, *şinik* denilen ölçüm aleti satışıyla uğraşiyor olmaları muhtemeldir.

yapan 6 esnafın (1'i iş ortağı) tamamı ile 1 kebabçı ustası gayrimüslimdi. Ekmekçi esnafının 3 kalfa ve 5 çırağı, kebabçının ise 2 çırağı vardı.

Öte taraftan, Arapgir esnafı arasında kasaplardan hiç bahsedilmemesi oldukça dikkat çekmektedir. Zira şehirde hiç kasabın olmaması pek makul karşılanacak bir durum değildir. Nitekim yakın komşusu olan Eğin Kazası'nda, 17'si şehirde ve 5'i de köylerinde olmak üzere, toplam 22 kasap dükkanı vardı⁸⁰. Bu durumda, Arapgir'deki kasapların lonca sistemi dışında tutulduğu düşünülebilir. Yine sakatatçılar da Arapgir'deki esnaf grupları içinde yer almamaktadır. Bunlardan başka, Arapgir'deki ekmekçilerin de şehrin tamamının ihtiyacına cevap verecek sayıda olduğu söylenemez. Fakat aileler genellikle evlerinde kendi ekmeklerini yapma şansına sahip oldukları için, 6 ekmekçi ustası, muhtemelen şehrin (özellikle de çarşıdaki gayrimüslim esnafın) ekmek ve fırın ihtiyacını karşılamada yeterli olmuştur.

3.5. Manav, Bakkal, Duhancı-Kıyıcı, Çubukcu, Enfiyeci ve Attar Esnafları

Yiyecek-içecek sektöründe çalışan bir başka esnaf grubunu da manav, bakkal, tütüncü (duhancı), çubukçu, enfiyeci ve attar esnafları oluşturmaktadır. Şehirde tütünü kıyıp satan duhancılar ile tütün içmekte kullanıldığını düşündüğümüz çubukları satan esnaf da bu grup içinde değerlendirilmiştir.

Bütün bu esnaf grupları manav esnafı kethüdasına tabi olup, Arapgir'de, 7'si iş ortağı olmak üzere, 37 (2'si gayrimüslim) manav esnafı, 3 bakkal, 11 duhancı (1'i iş ortağı), 3 çubukcu, 1 enfiyeci ve 5 (1'i iş ortağı) attar esnafı bulunmaktaydı. Bunların hiç birinin yanlarında çalışan kalfa ve çırakları yoktu.

Öte taraftan, bakkal sayısı aslında şehrin ihtiyacına cevap verebilecek miktarda değildir. Fakat devrin şartlarını gözönünde bulundurduğumuzda, Arapgir'de birçok ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ahırlarında birkaç inek veya koyun-keçi besledikleri düşünülebilir⁸¹. Bu durumda yoğurt, yağ, çökelek, ayran ve peynir gibi hayvansal gıdaları kendi imkânlarıyla temin ettikleri veya komşusundan satın aldıkları söylenebilir.

⁸⁰ Bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer'iyeye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 108-111.

⁸¹ Genellikle birkaç kattan oluşan Arapgir evlerinin bodrum katında atölye, ambar, mahzen ve kilerin yanı sıra samanlık ve ahır da bulunurdu. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s.269.

3.6. Barut İşinde Çalışanlar

Arapgir’de barutculuk yapanlar gayrimüslimlerdi. Dört barutçu (1’i iş ortağı) ustasının yanı sıra bir kalfa da bu işle meşguldü. Barut işiyle uğraşan bütün esnaf ve kalfaları kasabadan olmayıp Maşkir adlı köyde oturuyorlardı. Bunlardan başka, Arapgir’de bir kişi barutçu miricisi olarak vazife yaparken Ençiti köyünden biri de *mikteci miricisi* olarak vazife yapıyordu. Fakat barutculuk sektöründe çalışanların bağlı oldukları bir kethüdaları yoktu.

3.7. Berber ve Hekimler

Arapgir’de, 1’i iş ortağı olmak üzere, 34 berber esnafı ile 5 hekim esnafı bulunmakta, berberlerin yanında 3 kalfa ile 21 çırak vazife yapmaktaydı. Berber ustalarının hepsi Arapgir Kasabası’nda ikamet etmeyip, ikisi Ağın Köyü’nde esnaflık yapıyordu. Hekimlerin tamamı, berberlerden ise 22 usta, 2 kalfa ve 17 çırak gayrimüslimdi. Hekimler de berber esnafı şeyhine tabi idiler. Doğrusu her ikisi de birbirinden uzak meslekler gibi görünse de, o devirde berberlerin de hekimler gibi bazı sağlık sorunlarıyla (mesela diş çekme, kıldönmesi tedavisi ve sünnet yapma gibi) ilgilendikleri bilinmektedir. Ayrıca saç, sakal ve diğer uzuvların bakımı ve temizliği de, berberliğin insan sağlığı ve temizliği ile ilgili bir meslek dalı olduğuna delalet etmektedir. Bundan dolayı berberler ve hekimler aynı grup içinde değerlendirilmişlerdir.

3.8. Tekstil Ürünleri İmalat ve Satıcıları

Bu grubu, tüccar, bezzâz, çerççi, sayacı⁸², dellâl, çulhacı, tarakçı, basmacı ve boyacı esnafından olanlar oluşturuyordu. Ayrıca hayvan alıp satan canbazlar da bu gruba dâhil edilmişlerdi ve hepsi de tüccar esnafı şeyhine tabi idiler.

Arapgir’de 25’i (4’ü iş ortağı) Müslüman ve 44’ü (3’ü iş ortağı) Hıristiyan olmak üzere 69 tüccar bulunmaktaydı. Bu tüccarların “hizmetkâr” olarak nitelendirilen yardımcıları veya başka şehirlerdeki temsilcileri de vardı. Toplam sayısı 17 olan bu hizmetkârların 4’ü Erzurum’da, 2’si İstanbul’da, 2’si Erzincan’da, 2’si de Bayburt ve Halep kentlerinde bulunuyordu.

⁸² “Sayıcı” okumak da mümkün olmakla birlikte, “sayıcı” ve “sayacı”nın lügatte bir karşılığı yoktur. Fakat Osmanlı Devleti’nde “Saya Ocağı” adıyla bilinen ve Saray-ı Hümayun’un kurbanlarını takdim etmekle vazifeli bir sınıfın olduğu ve bunların kıyafetleri için kullanılan çuhaya “saya çuhası” denildiği bilinmektedir (bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1989, s. 815). İncelediğimiz Arapgir Esnaf Kefalet Defteri’nde de sayacıların, tüccar, bezzâz, çerççi ve çulhacılarla aynı esnaf grubu içinde yer almaları ve tüccar esnafı kethüdasına tabi olmaları, bunların benzer bir işdalıyla, yani çuha denilen kumaş üretimi ve satışıyla ilgili oldukları izlenimini vermektedir.

Yine Arapgir'e kayıtlı tüccarlardan 5'i Erzurum'da, 2'si Erzincan'da, 2'si Halep ve Malatya'da faaliyet gösterirken, bir tüccar ortağı da Harput'ta bulunuyordu.

Tüccardan başka, Arapgir'de aynı kethüdaya bağlı olan 50 bezzâz (bez dokuyan ve satan) esnafı ve bir kalfası ile 38 çerçi, 3 canbaz (canlı hayvan alıp satan), 1 sayacı, 1 tarakçı, 7 basmacı ve 7 boyacı esnafı da vardı. Bunlardan basmacıların sadece 1 kalfa ve 1 çırağı, boyacıların da 2 kalfası vardı. Buna karşın, çulha işiyle uğraşanlar bir hayli kalabalıktı. Nitekim 89'u usta (7'si iş ortağı), 35'i kalfa ve 10'u da çırak olmak üzere, Arapgir'de toplam 134 kişi, kayıtlı olarak çulha işiyle uğraşıyordu. Ayrıca 171 kişi de bu sektörde yevmiyeci olarak çalışıyordu. Çulha esnafından 2'si Erzurum'da bulunurken 1 yevmiyeci de Trabzon'da bulunuyordu. Yine aynı dönemde Arapgirli boyacı esnafından 2 usta ve 1 kalfa Arguvan'da, 1 usta da Keban'da işini yürütüyordu.

3.9. Nalband, Demirci, Bıçakçı, Kılıççı, Tüfekçi ve Çilingirler

Arapgir'de metal sektöründe çalışan nalband, demirci (ahengeran), bıçakçı, çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafları idari olarak nalband esnafı kethüdasına tabiydiler. Arapgir'de 48 nalbant ustası ile yanlarında çalıştırdıkları 8 kalfa ve 10 çırakları vardı. Demirci esnafının sayısı daha fazlaydı; 57 ustanın yanında 32 kalfa ve 51 çırak çalışmaktaydı. Bunlardan başka, 3 usta ve 2 kalfa bıçakçı, 2 usta çilingir, 1 usta ve 1 kalfa tüfekçi, 3 usta, 3 kalfa ve 2 çırak da kılıç sektöründe çalışmaktaydı. Nalbandlardan 1 usta ve 1 çırak Sivas'ta, 1 usta ve 1 kalfa Trabzon'da, 1 usta, 1 kalfa ve 1 çırak Akka'da, bir usta da Zara'da bulunuyordu. Diğer esnaflardan ise sadece 1 demirci Keban'da mesleğini icra ediyordu.

3.10. İnşaatçı ve Çömlekciler

Arapgir'de inşaat sektörü grubu içinde yer alan dülgere, çarhçı, hızarıcı, duvarcı, taşçı, sıvacı ve ameleler ile lüleci ve çömlekciler, idari olarak dülgere esnafı kethüdasına tabiydiler. Toplam 30 dülgere esnafının yanında 6 kalfa ve 7 çırak çalışıyordu. Yine aynı dönemde, 1 usta ve 1 kalfa çarhçı, 15 usta ve 11 kalfa hızarıcı, 23 usta, 3 kalfa ve 3 çırak duvarcı, 9 usta ve 3 kalfa taşçı, 2 usta sıvacı, 8 usta, 1 kalfa ve 2 çırak lüleci, 20 usta, 6 kalfa ve 3 çırak da çömlekciler olarak faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 43 kişi de inşaat sektöründe amelelik yaparak geçimini sağlıyordu.

İnşaat işinde çalışanların hepsi Arapgir Kasabası'nda mesleğini icra etmiyor, bir kısmı başka şehirlerde çalışırken, bir kısmı da mesleğini Arapgir Kazası'na bağlı köylerde icra ediyordu. Bu bağlamda, dülgerelerden 1 usta, 1 kalfa Erzurum'da ve 2 usta, 2 çırak İstanbul'da bulunurken, 3 duvarcı ustası Ağın ve İn köyleriyle İzmir'de, 1 taşçı ustası Arguvan'da, çömlekcilerden 3

usta ve 1 kalfa Maraş'ta, 4 usta, 1 kalfa ve 1 çırak Eğin'de, 2 usta da Çemişgezek'te bulunuyordu.

3.11. Saatçı, Kuyumcu, Tenekeci, Kazancı ve Dökümcüler

Arapgir'deki saatçı, kuyumcu, kazancı ve dökümcü esnafları, idari olarak saatçı esnafı kethüdası yönetiminde bulunuyorlardı. Bu grup içinde en kalabalık olanı kazancı esnafı olup, 45 ustayla birlikte 17 kalfa ve 30 çırak bu sektörde çalışmaktaydı. Kazancılar şehirde "kalaycı" olarak da adlandırılıyorlardı⁸³. Bunlardan başka, Arapgir'de 1 saatçı ve kalfası ile 2'si Maşkir köyünde olmak üzere, 8 kuyumcu (1 kalfa ve 2 çırakla birlikte) ve 1 dökümcü (1 çırakla birlikte) de mesleğini icra ediyordu. Tenekecilikle sadece bir kişi uğraşmaktaydı; ancak bu usta da Arapgirli olmayıp aslen Harputlu idi ve burada misafir esnaf olarak çalışıyordu. Buna karşın, Arapgirli kazancıardan 1 usta ve 1 çırak ise mesleklerini Akdağ Madeni'nde icra ediyorlardı.

3.12. Değirmenciler

Arapgir Kazası'nda değirmencilikle uğraşan toplam 46 kişi vardı. Bunlardan 31'i usta, 5'i de çıraktı. Fakat değirmencilerden 14'ü kasabada, 17'si ise köylerde mesleklerini icra ediyorlardı. Değirmencilerden 6'sı (her birinde 2'şer kişi olmak üzere) Arapgir Kazası'nın *Çit*, *Ağın* ve *Horuç* köylerinde, 11'i ise *Sing*, *Göçi*, *Cücügân*, *Andırı*, *Aşağı Yabanlu*, *Mişellü*, *Süceyin*, *Çiğnir*, *Tafti*, *Berik* ve *Huli* köylerinde bulunuyordu.

Sonuç

Bugün Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi olan Arapgir, 19. yüzyılda özellikle kumaş dokumacılığı ve ticaretinde oldukça önemli bir konuma sahipti. Manusa ve gezi adlı kumaşlarıyla ünlü olan Arapgir'de, çoğunluğu oluşturan Müslümanların yanı sıra, önemli sayıda gayrimüslim de yaşıyordu. Fakat kasabadaki ekonomik faaliyetler (zanaat ve ticaret) çoğunlukla gayrimüslimlerin elindeydi.

Arapgir'deki esnaf ve zanaatkârlar, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, kendi aralarında örgütlenmişlerdi. Aynı işi yapan esnaf ve zanaatkârların yanı sıra, benzer işle meşgul olanlar, seçtikleri bir kethüda veya şeyhin denetimi ve idaresi altında bulunuyorlardı. Fakat kasaba ve köylerdeki bütün esnafları hükümet nezdinde temsil eden biri daha vardı ki, Arapgir'de ona bazarbaşı deniyordu.

⁸³ Bkz. NFS.d, no: 2601, s. 15.

Arapgir'deki bütün esnaf, zanatkâr ve tüccarlar, kendileri ve işortakları için birer kefil göstermek zorundaydılar. Yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çıraklarına ise kendileri kefil olurdu.

Esnaf grupları genellikle şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak sayı ve çeşitliliğe sahipti. Fakat Arapgir'de bazı işleri (mesela tenekecilik ve muytaflık) yapabilecek usta bulunmadığı için, Harput ve Malatya gibi yakın kentlerden misafir olarak gelen ustalar, yardımcı elemanlarıyla birlikte, burada mesleklerini icra ediyorlardı. Buna karşın, birçok Arapgirli esnaf da İstanbul, Erzurum, Erzincan, Sivas, Malatya, Trabzon, Harput, Bayburt, Maraş (Kahramanmaraş), Halep ve Akka (İsrail'de) gibi kentlerle, Keban, Çemişgezek, Eğin (Kemaliye) ve Arguvan gibi civar kasabalarda mesleklerini icra ediyorlardı.

Arapgir esnafı mesleğini çoğunlukla kaza merkezi olan kasabada yürütmekle birlikte, Ağın, Meşkir, Vank gibi nispeten kalabalık nüfuslu köylerde faaliyet gösteren semerci, barutçu ve berber gibi esnaflar da vardı.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA))

Nüfus Defterleri (NFS.d): 2587, 2588, 2589, 2593, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602 ve 2711 numaralı defterler.

Şer'iyeye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d): 4667 (7) numaralı Eğin Şer'iyeye Sicili

2. Salnameler

H. 1301 (1884) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

H. 1312 (1894/1895) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.

H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.

3. Seyahatname ve Raporlar

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, 1842, London.

BARDİZAKTSİ, Vahan, Boğos Natanyan, Karekin Sırvantsdyants, *Palu, Harput 1878, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, c. II, (çev. Sırvart Malhasyan, Arsen Yarman), Derlem Yay., İstanbul, 2010.

CUINET, Vital, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative*, Tome Deuxieme, Paris, 1891.

4. Sözlük ve Ansiklopediler

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûsü'l- A'lâm*, c. 4, İstanbul, 1311.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1989.

5. Araştırma ve İncelemeler

AKPINARLI, H. Feriha, Ebru Çatalkaya Gök, “Geleneksel Manusa Dokumalarının Teknik, Motif Analizi ve Yeniden Uygulanması”, *İdil*, 5/20 (2016), s. 1123-1144.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1998.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003.

AKSIN, Ahmet, Erdal Karakaş, “Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir”, *OTAM Dergisi*, 13, Ankara, 2002, s. 91-125.

BEHAR, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)-Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul, 2014.

ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara, 1989.

ÇAKAR, Enver, “19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11, Elazığ 2019, s. 1-31.

ÇELİK, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/1, Elazığ, 2014, s. 21-47.

DARKOT, Besim, “Arapkir”, *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 553-554.

DEMİREL, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, KBY, Ankara, 1989.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, s. 23-34.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Arapkir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 328-329.

KAL'A, Ahmet, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 423-430.

KALLEK, Cengiz, “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 194-203.

KARAKAŞ, Erdal, “Arapgir'in Kuruluş ve Gelişmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Elazığ, 1996, s. 175-190.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003.

KILIÇ, Orhan, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ, 1997.

KIRLI, Cengiz, Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı; içinde: Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 183-212.

KOYUNCU, Nuran, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlğası", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26/2 (2018), s. 47-76.

KUNT, İ. Metin, Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

MURAT, Niyazi, 7 Numaralı Eğin Şer'îye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.

QUATAERT, Donald, 19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914, içinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), c. 2, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 885-1051.

MANTRAN, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, c. I-II, TTK, Ankara, 1990.

ÖZDEMİR, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, KBY, Ankara, 1986.

ÖZDEMİR, Rifat, Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860), Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya, 2002.

ŞEN, Korkmaz, Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018.

YARDIMCI, Kevser Gürçan, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", International Journal of Cultural and Social Studies, 2/1 (2016), s. 219-241.

YILMAZÇELİK, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK, Ankara, 1995.

YÜCEL, Fikri, Arapgir Tarihi, Arapgir, 1967.

YÜKSEL, Hasan, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri, Sivas, 1997.

YÜKSEL, Hasan, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Div-riği'nin Demografik Yapısı", Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies, c. 28-29 (2006), s. 73-89.